

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертацията на докторантката на редовна подготовка Мария Пашова „СГРАФИТО КЕРАМИКА ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ XIII-XV ВЕК.“

От проф. д. и. н. Станислав Станилов – Национален археологически институт с музей при Българската академия на науките.

Проблемът за подробен коментар и класифицирана идентификация на сграфито керамиката от България винаги е стоял пред българските изследователи. В резултат има десетки заглавия върху този, изключително красноречив и благодарен за изследване, материал. Те се отнасят предимно за групи, произхождащи от разкопки на различни обекти или за отделни паметници от музейни колекции. Правени са опити на ограничена база да се извеждат обобщения, които отразяват обаче само част от решението на проблема. В началото на 90-те години се проведе дори специален форум на изследвания върху вече многобройния материал добит от активните теренни работи.

Въпреки това обаче, на фона на постиженията на изследователите извън България, работите на българските учени според мене страдат от липсата на висока легитимност спрямо техните разработки. През втората половина особено в края на 20 и началото на 21 век, са налице многобройни заглавия на гръцки, а и не само на гръцки учени, в които сравнителният анализ е базиран на задълбочени познания върху материята при използване на далече по голям масив от паметници и информация. Причина за това е нарочната специализация на чуждите учени върху този вид материя. На техния фон може наистина да се установи едно изоставане на българската археологическа наука в това отношение от международното равнище. За това, възлагането на горната тема за докторска дисертация е напълно актуален ход на Секцията за средновековна археология, респективно Научния съвет на НАИМ - БАН.

Дисертацията на Мария Пашова е структурирана в увод, три глави и заключение с приложен списък на използваната литература, каталог, таблици, приложения и карти. Текстовата част съдържа 516 страници, а илюстративната 99 таблици, 46 приложения и 52 карти. Принципът на текстовата структура е предвидил две основни части на изследването – първата е посветена на характеристика на сграфито керамиката като общо

културно явление в средиземноморския свят, а втората - на класификация и сравнителен анализ на материала от България.

Преди оценката на тези две части на изследването трябва да се коментира въвеждащата част, която се състои от Увода и Първата глава означена със обичайното „Историография“.

Уводът също съдържа стандартните за всяка дисертация изисквания. Аз няма да се спирам на неговото съдържание, само ще отбележа, че основното ми впечатление е за прецизно формулиране на хронологическите рамки, обемът на материала, също целите и задачите. Това последното е най-важната предпоставка за успеха на всяко изследване, особено за начинаещи изследователи.

Слабо място в постановката е определянето на териториалната рамка. Терминът „Североизточна България“ в различните публикации има различна стойност, в смисъл, че определенията не могат винаги да се базират на прави линии на картата. Така предложеният териториален обхват на дисертацията, няма как да обясни, защо Търговище (средновековната крепост) е в тази рамка, а примерно Русе (Червен) не е... Още повече, че на тази слабост бе обърнато внимание при обсъждане на темата и плана на дисертацията в ССА. Ако съдим по характеристиката на материала би могло да се отграничи черноморската от вътрешната зона поне примерно на 50-60 км от бреговата линия. Тогава дисертацията трябваше да повтори териториалния обхват на хабилитационната работа на Мария Манолова и нямаше само частично за се класифицират характерните за вътрешността белези, а в една следваща разработка да се направи коментар и на материята от вътрешността.

В **Първата глава** т. е. в **историографията** крайно добросъвестно е проследена историята на проучванията върху материята като общо явление на „византийския културен кръг“. Интересът към темата (материята) датира още от края на 19-началото на 20 в. Първите публикации са на много високо, в известен смисъл близко до съвременното, ниво. С проблема са се занимавали най-големите познавачи на историята на византийската култура и в частност на византийското изкуство: Жак Еберсолт, Дейвид Талбот-Райс, Волфганг Фолбах и техните последователи в по-ново време – Чарлз Морган, Беате Бьолендорф, Вероник Франсоа. Техните работи съдържат фундаментални постижения по технологията, морфологията и стила на византийската

сграфито-керамика, по които е разработена и постоянно коригирана класификацията на паметниците. Това всъщност е и базата за оценка на българските паметници и по конкретно тези които са в обхвата на настоящия докторат. Тази именно история, според мен, Мария Пашова познава много добре, а самото изложение е написано с необходимата вещина и професионализъм.

Още по-подробно, без пропуски и коректно е изложен приносът на българските изследователи по темата. Тук докторантката не си е позволила крайни оценки относно качествата на отделните заглавия, сред които има немалко число, посветени на елементарно публикуване на новодобит при теренни проучвания материал. Това, според мене, е добро качество на докторската работа, тъй като и подобни публикации са важни, поне с това, че въвеждат нов материал в научен оборот. В работата си над първата част докторантката е имала на разположение постиженията на цялата общност от изследователи на сграфито керамиката. Трябва да се каже, че тя е използвала тези постижения в максимална степен т. е. овладяла е материята от библиографска гледна точка, което е едно от основните изисквания към всеки докторант. Нещо повече – самият характер на паметниците позволява, при добра илюстративна част на публикациите, да се вникне в същината на информацията, която те съдържат, а това увеличава обективността на оценките.

Във **Втората глава** е подробно и пълно изложена класификацията на материала на базата на старите и съвременните постижения. Обособени са 7 групи и 7 подгрупи - три към 4-та и четири към 5-а. Всяка група е прецизно и точно описана, а текстът е здраво свързан с илюстрациите. Впрочем изключителното качество на илюстрациите - фотоси, графики и техните компютърни реплики - имат голямо значение за лекото възприемане на резултатите от разработката. Групите са подробно характеризирани с аргументация на формулировките на откривателите им или на изследователите, които са обобщили техните качества. Обърнато е внимание не само на формата и технологията на съдовете, но и на орнаменталния арсенал на тяхната декорация. За всяка група съвсем правомерно е приложено нейното териториално разпространение, от това се нуждае всеки археолог или изкуствовед с интереси по темата. В текста естествено са вписани и българските паметници – второто, много важно постижение на изследването. Тук докторантката е показала най-добрите си качества като идентификатор на археологическа материя. При тази

класификацията умело е използвала всички белези, с които се обобщават съответните групи. Тук някак трудно се отделя, кое в главата е приносна (на авторката) разработка, освен старателното и правомерно прилагане на българския материал, което до сега е правено доста частично и сравнително неясно в българските публикации. Но дори да се приеме, че приносът се състои само в това, признавам, че става дума за значително постижение. Накрая в оценката на тази глава трябва да отбележа, че текстът несъмнено представлява и един много добър справочник не само за професионалистите, но и за многобройните любители на археологията. В този си вид той е готов за печат без особени допълнителни намеси.

Третата глава анализира българския материал по находища, които са 11, все известни и продължително време проучвани градски центрове на Второто българско царство. Текстовете са неравнопоставени като обем поради различното количество емпиричен материал, както и различния брой публикации. Тук докторантката е била поставена пред неразрешими за нея проблеми – загубени паметници, частично проучвани центрове, публикации със слаба или не съвсем вярна информация. Всички тези случай, обаче са старателно отбелязани от нея, за да има читателят предвид коефициента на полезната информация. За всеки паметник има бележки по археологическото проучване и местонаходището на сграфито-керамиката. След това, подробно материалът е привързан към съответната класификационна група.

За моя изненада единадесетте находища са наредени не по териториален, а по азбучен ред. Мисля, че е по-целесъобразно редът да е от юг на север по крайбрежието и след това във вътрешността. Това съображение идва от разликата в характеристиките на материала в двете, да ги наречем, зони. Така „картината“ би станала по-прегледна, по-лесна за възприемане.

Всяко от находищата е разгледано самостоятелно и на пръв поглед стои като отделна статия. Там има информация по историята на проучванията и количеството материал, който в момента е в наличност. Освен това, описана е ситуацията на паметника, т.е., дали той е в съвременна обитаема среда или извън нея. Такъв подход е изключително полезен за читателя, тъй като концентрира цялата информация за находището и при квалифицирано използване на всички данни, той добива яснота за размера на изходната база на изследването.

Докторантката старателно и точно е „привързала“ материала от всяко находище, независимо от неговия обем, към формулираните от нея в частта за класификация на технологическо-морфологично стилови групи. Смятам, че тази, може би, най-важна част от работата, е направена достатъчно добросъвестно и поради това сполучливо. Всъщност, същинският принос е в това „привързване“, с което българският материал се вписва в изградената до сега обща картина на културното явление на византийския „свят“, означено накратко като „сграфито керамика“. В текста за отделните обекти е направен опит за установяване на връзки с други производствени центрове. Особено важно в това отношение е пак изобилието от илюстративен материал. Всеки споменат паметник може да се види на фотография, рисунка, компютърна реплика. От друга страна в тази част от дисертацията има и достатъчно историзъм - паметниците (находищата) са поставени в историческата среда на хронологическата рамка.

Втората част на третата глава означена като „Сравнителен анализ на регионален и надрегионален принцип. Центрове на производство и пътища на разпространение“ оценявам повече като заключение. Там наистина има анализ, който е важен за изучаването икономическото пространство Второто царство. На базата на изследвания материал предпазливо са степенувани центрoвете, взаимовръзките, мястото на местното (българското) производство и вноса от византийските производствени центрове. Всъщност, това е и главната задача на една подобна дисертация – да извлече „есенцията“ на анализа и приложи нейните формулировки в контекста на развитието на българската средновековна култура, а от там и в контекста на състоянието на цялото тогавашно общество. Тази част от доктората е написана със замах, необичаен за изследване с толкова конкретен характер. Това означава, че авторката му е овладяла и оперира свободно, не само с конкретния материал, но и с теорията, която предизвиква неговата поява. Текстът е ясен, четете се лесно и в този вид ще бъде много полезен не само за археологическите изследвания.

Заключението на Мария Пашова търпи основната критика за нейния докторат, защото, според мене, вместо да изложи определени изводи, (направено във втората част на третата глава), тя се занимава да оценява собствените си постижения. Какво има в дисертацията и какво - не. Това обаче е работа на рецензиите, а не на докторантката, въпреки, че в

изискванията за автореферата има подобно задължение. Наистина, в текста могат да се намерят части, които предлагат важни изводи от изследването, но те имат място и във втората част на третата глава.

Каталогът предлага изключително прецизно описание на 783 паметника подбрани по преценка на докторантката. Направен е по формата на анотираните издания, каквито обикновено се съставят за големите международни изложби на подобна материя. Акцентирано е на технологичното описание, тъй като по него са класифицирани находките. Каталогните номера са свързани с илюстративните таблици, които цитира и основния текст. Изключителното старание може да се оцени по достойнство, само ако се вземе предвид обемът на каталожния текст от 313 с., значително надвишаващ основния текст на работата. Смятам, че само с тази част от доктората, без да се вземат предвид останалите достойнства на работата, Мария Пашова показва, че е овладяла основните принципи и умения да обработва материала, да разбира и подбира акцентите в неговото изследване.

Оценката на **илюстративният материал** следва плътно изложената по-горе оценка на текстовете. Както вече споменах, докторантката умело е подбрала най-подходящия за сграфито керамиката вариант за илюстриране на словото си: фотография – компютъризирана рисунка, която съдържа образа във фас и (комбиниран с разрез) профил. Образите са мащабирани, добре разположени в съответния формат на страницата. Те са достатъчно четливи и при едно качествено издание ще повишат легитимността на българските изследвания върху сграфито керамиката пред международната общност изследователи. По-важното е, че изпълняват много добре основното си предназначение – равнопоставено с текстовите описания да представят информацията за коментирания паметник. В една оценка на илюстративния материал почти не може да се намери слабо място, а и не това е целта на настоящата рецензия... Приложенията, в които е илюстриран сравнителният материал, не са напълно адекватни по информация с таблиците, защото това зависи от качествата на използваната публикация. Въпреки това, докторантката се е постарала максимално да подбере, четливи и достатъчно красноречиви образи, за да илюстрира своя изложена в слово мисъл. Същото се отнася и за картите, чиито брой е напълно достатъчен за да се ориентира в обстановката дори и този читател, който няма особено точна представа за

историческата география на коментираното чрез находищата пространство.

В заключение трябва да кажа, че дисертацията на Мария Пашова изпълнява всички условия, поставени от Закона и Правилника за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“. Тя показва, че авторката е овладяла материята, както в натурален, така и в коментиран от други автори вид. Познава добре не само регионалната, но и надрегионалната идентификация на материала, заедно със съответната теория. Умее да обработва според правилата паметниците, да ги класифицира и извлича от тях необходимата информация в един или друг смисъл. Този обобщаващ труд превъзхожда всичко писано до сега за сграфито-керамиката от България и има съвършено модерен вид. Той слага началото на класифицирането тази керамика по местата на производство, към което през следващите години непременно ще има повишено внимание. Надявам се нейната поява на книжния пазар да предизвика един оправдан интерес. Направените от мен бележки имат съвсем добронамерен характер и могат да бъдат взети под внимание в последващото защитата издание.

С това препоръчвам на почитаемия Научен съвет на НАИМ - БАН да присъди на Мария Пашова образователната и научна степен „Доктор“.

София 01.08. 2022

Проф. д.и.н. Станислав Станилов